

Institutionen för arkeologi och antik historia Uppsala universitet
C-uppsats

C

Nancy Persson

ENEGGADE SVÄRD
- från vendel och vikingatid

Uppsala 2003

•

Abstract

Persson, N., 2003. Eneggade svärd– *Ringspula*-bladet. (Single-edged swords from the Vendel Period and the Viking Age). C-uppsats i Arkeologi, Uppsala universitet.

The aim of this essay is to discuss the single-edged swords present in Scandinavia during the Late Iron Age. After the research history, the Norwegian sword groups often used in dating, both from the Vendelperiod and the Vikingage are presented. The chronology, the scabbards and the high mountain graves will all be dealt with. In Sweden the single-edged swords are at first associated with the rich graves in Vendel and Valsgärde, Uppland, while in Norway they are found in much more common graves. This difference in the grave goods will be presented in an attempt to see if there are other differences except the obvious social difference.

Nancy Persson, Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, Sankt Eriks Torg 5, SE-753 10 Uppsala, Sweden.

nancy_persson@hotmail.com

Keywords: Late Iron Age; Single-edged swords;

Innehåll

Kapitel I Uppsatsens syfte	5
Generell forskningshistoria	6
Slutord	11
Kapitel II Terminologi och grupperingar	13
Vendeltidens olika modeller	15
Ornamentik	19
Vikingatidens svärd	20
<i>Slutord</i>	22
Kapitel III Vapen kombinationer i gravar.	25
Norska gravar	25
Svenska gravar	29
<i>Fjällgravar</i>	32
Kapitel IV Diskussion	33
Slutord	37
Kapitel V Summary	39

Kapitel I

Uppsatsens syfte

Fröet till denna uppsats såddes under B-kursens genomgång av vendeltidens fyndmaterial. Den knapphändiga informationen om den Frankiska scramasaxens närvaro i Norden och ett snabbt möte med vad som idag återstår av huggknivarna från Valsgärde räckte för min del inte till. Syftet med den här uppsatsen blir följande att ge en sammanfattande presentation av vendeltiden och vikingatidens eneggade svärd så som jag själv hade önskat att hitta. De eneggade svärden förekommer visserligen mer eller mindre under alla tider i historien (Cederlöf 1951:18) men anses vara vendeltidens mest karakteristiska fynd (Gudesen 1980:13). Uppsatsen skall koncentreras på de svärd som fanns i Sverige och Norge under vendel- och vikingatid. Den kommer att presentera de olika modeller som återfinns i det nordiska materialet och även om uppsatsen kommer att koncentreras på de långa eneggade svärden vanliga i norska fynd, kommer de i Sverige vanligare huggknivarna inte att glömmas bort.

Generell forskningshistoria

Tiden som vi idag definierar som vendeltid, 550-800e. Kr, blev länge klassificerad som yngre folkvandringstid. Det var först då den blev erkänd som en egen period som klassificeringen av fynden kunde komma igång på allvar. De eneggade svärden blev som så många andra fynd grupperade och avbildade i norrmannen Oluf Ryghs verk *Norske Oldsager* (1885), han placerade dem dock i vikingatiden. 1889 gavs *De yngre jernalders sverd* av Anders Lorange ut, han presenterade idén att de eneggade vikingasvärden var besläktade med de frankiska svärden och de som hade funnits bland de nordtyska germanstammarna (Lorange 1889:9ff). Haakon Shetelig, grundaren till termen *vendelstil* (Lundström 1980:11) gav 1912 ut boken *Vestlandske graver fra jernalderen*, det var den första boken med en mångsidig diskussion om den vendeltida vapenutrustningen i Norge (Gjessing 1934:40).

Shetelig pekade på att någon gång under den flytande övergången mellan folkvandring och vendeltid sker en förändring i gravskicket på de flesta germanska områden.

Den tidigare romersk-inspirerade vapenutrustningen med ett tveeggat svärd, *spatha* och två spjut blir utbytt mot en stor svärdskniv och ett tyngre spjut/lans (Shetelig 1916-17:63ff). Inspirationen till detta skulle ha kommit från det Frankiska området även ifall det frankiska inflytandets majoritet senare har ifrågasatts (Nissen-Fett 1947:12ff).

Enligt Shetelig förekom denna förändring endast på det frankiska området och på norska Vestlandet (Shetelig 1916-17:63), vars handels kontakter med det nordfranska kulturområdet kunde spåras till Romersk järnålder och folkvandringstid (Gjessing 1934:83). Det norska Vestlandet fortsatte att bli samman kopplat med den frankiska kulturen ett bra tag. Shetelig presenterar det som om de eneggade svärden bara är generella för Nordfrankrike och Norge, medan det tveeggade skulle funnits kvar i det övriga Europa en längre tid (Shetelig 1912:64). Till att börja med skulle lans/spjutet ha varit huvud vapnet även i närstrid (Gjessing 1934:69), och eftersom den gjorde svärdet mindre nödvändigt behövdes

det inget annat än en kort svärdskniv i dess ställe. Det eneggade svärdet beskrivs även som ett bivapen till det tveeggade fram till 500-talet då det skulle ha "trängt undan" spathan (Gjessing 1934:84) samtidigt skulle även sköldbucklorna bli färre i gravmaterialet (Gudesen1980:013). De tveeggade svärden fanns dock kvar, men bara som praktsvärd i rika hövdinga- och krigar gravar (Gaustad 1966:105).

Eftersom den västliga fynd utbredningen av de stora eneggade svärden varit så tydlig i Norge har det varit naturligt att placera deras ursprung i västra Europa. Inte nog med att över hälften av svärden hittats i väst Norge, även de som hittats i Östnorge har haft en västlig utbredning (Grieg 1923:2).

Jan Petersens bok *De norske vikingesverd* (1919) tar som titeln säger i första hand upp svärden från vikingatiden som i regel var tveeggade. Men eftersom de eneggade svärden i viss mån fanns kvar även då tar han också upp dem. Petersens typologi och kronologi grundar sig, förutom på fyndkombinationer, på utseendet och utformningen av hjalt och knapp. De eneggade svärden från vikingatid var precis som de tveeggade utrustade med hjalt och svärdsknapp i metall. Före det hade även en avhandling som bara behandlade de eneggade svärden utan dessa detaljer getts ut, *Merovinger og Norske* av Sigurd Grieg (1923). Gemensamt för alla, utom Petersen är dock att de använder Ryghs indelning och namn.

Grieg koncentrerade sig på svärden från vendeltiden, då fortfarande kallad yngre folkvandringstid. Han delade in svärden typologiskt över Norge med stor vikt på typer och fyndkombinationer, han var den förste som skriftligen redogjorde vad som definierade alla Ryghs olika typer, något som inte ens Rygh genomgående gjort. Grieg drog paralleller till eneggade svärd från övriga väst Europa och ansåg att man kunde spåra de vendeltida svärden till de under romersk järnålder (Grieg 1928:22). Grieg fortsatte att bygga på Sheteligs idé om en Väst- och Östnorsk utbredning. Han påpekade att de få scramasaxer som hittats i England har hittats i Kent, precis som Västnorge skulle Kent haft många

kulturella likheter med det frankiska riket. Alltså ytterligare ett bevis på svärdens antagna Västeuropeiska ursprung.

Ytterligare kronologiskt och typologiskt bearbetningar gjordes av Gutorm Gjessing i hans avhandling från 1934. Gjessing beskriver den av Shetelig påpekade omformning i gravmaterialet som en kulturvåg och pekar på att förändringen även gått att spåra i Öst- och Nordnorge. De platser i Östnorge som visade på förändringen var dock passande nog de fylkena med förbindelser mot väst (Gjessing 1934:48). Han påpekar att det eneggade svärdet återfinns bland de flesta germanstammar och inte bara hos frankerna och i västra Norge (Gjessing 1934:83). Han pekar även på att det inte går att hitta vad som istället användes som huvudvapen i den östliga delen av Norge om nu inte det eneggade svärdet var det (Gjessing 1934:82).

Gjessing lade även fram hypotesen att de eneggade svärderna hade sitt ursprung i de asiatiska nomadstammarnas beväpning och hade kommit till Norden via Östersjöns inlopp (Gjessing 1934:96). En teori som tydligen var svårsmält för de europeiska forskarna, fastän den inte var helt ny. Gjessing baserade sin hypotes på undersökningar av A. Alföldi och J. Hampel som redan påpekat att de eneggade svärderna med rät rygg enligt fyndutbredningen måste ha kommit till öst Europa med de hunniska invasionerna. Det var dock Gjessing som var den förste att dra linjen vidare mot Östersjön och via handel till Norden. Hunnerinspirerad ornamentik kan även ses på svärdskidorna och på hjälmbleck från denna tid (Gjessing 1934:98; Olsén 1945:66). Gjessings asiatiska hypotes blir anammat av vapen historikern Fritz Skaar, han tar dock inte hänsyn till de tidigare arkeologiska kronologier och typologierna utan har en ren vapenteknisk åsikt, dock följer han de huvudgrupper som Grieg och Gjessing grundat. Vapenhistorikern Olle Cederborg ignorerar den dock. Skaar Presenterar flera teorier om hur svärderna brukats och om hur deras fästen som hittills inte bevarats kan ha sett ut. Han pekar på att flera eneggade svärd med helt bevarad tånge har en avslutning i form av en krok, liknande finns på cypriska svärdsfästen. Rekonstruktioner av dem har visat sig vara mycket stabila och öppnar även möjligheten för

greppen att vara längre än själva tången (Skaar 1943:183), som i sig många gånger verkar för kort för att vara funktionell. Även Pär Olsén stödjer Gjessings teori i sitt arbete om huggknivar i Sverige.

Svärdsknivar anses inte bli vanliga i västra Europa förrän efter frankernas erövring av området på 400-talet, det äldsta bevarade skulle ha funnits i Frankerkungen Childerics grav (Grieg 1912:30). I Norden blev de inte vanliga förrän hundra år senare, men på grund av att de tidiga modellerna precis som de från romersk järnålder haft tången i fortsättningen av ryggen och dessutom på grund av en feldaterad finsk svärdskniv byggde många forskare som Kurt Böhner på en omvänd teori om att de utvecklats i Norden för att senare komma till övriga Europa (Gudesen 1980:38).

I en genomgång av beväpningen från folkvandringstid av Per Fett skulle idén om svärdsknivarna utvecklades i två olika riktningar, varav den ena så småningom skulle bli scramasaxen (Fett 1938:53). Runt 650 skulle den äkta scramasaxen börja förekomma i fyndmaterialet, ungefär samtidigt dyker de även upp på nordisk mark (Gjessing 1934:82), där de senare ”utvecklas” till de grövre norska eneggade svärden. Många forskare som Shetelig och Gjessing håller starkt på att scramasaxen är en direkt utveckling ur de korta svärdsknivarna och att anledningen att det finns så gott om dem i västra Norge var att det där redan fanns en vana att använda svärdslånga knivar från romersk järnålder (Fett 1938:60). Irmelin Martens påpekar dock att det på grund av en lucka i fyndkontinuiteten mellan 600 och 650 omöjligt kunde skett en utveckling av svärdsknivarna till de längre eneggade svärden i Norge och anser att svärden är resultatet av en sydiskandinavisk kulturvåg istället för en frankisk (Martens 1969:82).

Egil Mikkelsens studier om bland annat vendeltidens kronologi i Norge visar att man bara kan utgå från de områden som haft en kontinuitet av både de tidigare tveggade svärden, dessa i kombination av svärdsknivarna och de eneggade svärden under både folkvandring och

vendeltid (Mikkelsen 1973:103), detta förekommer enbart i tre fylken på Norska Vestlandet.

För Sveriges del har denna utveckling aldrig varit aktuell, det är svärdsknivarna, här kallade huggknivar som är dominerande. Den främsta forskningen runt dem har varit kopplad till fynden i Vendel, Valsgärde, Birka och i viss mån Gotland. De rika gravarna i Valsgärde har till största del klarat sig från plundring efter 650-talet (Arwidsson 1980:47) och man har tack vare det kunnat dra slutsatsen att sakerna var slitna och till viss del trasiga redan vid gravläggningen. Arwidsson har påpekat att de antagligen inte representativa med vad som brukades i verkliga livet, utan äldre saker som valts ut som gravgåvor, detta överensstämmer inte med uppfattningen om att svärd var viktiga arvegods (Arwidsson 1980:49ff). Alla utom en grav saknar dessutom tillhör för att bära bland annat svärdsskidorna (Arwidsson 1980:51). Pär Olséns avhandling *Die Saxe von Valsgärde* behandlade till största delen olika aspekter på de eneggade svärden, han stödjer Gjessings teori och spinner vidare på den, speciellt via skidorna. Han anser att de vendeltida europeiska skidorna är så pass påfallande lika de asiatiska att en koppling måste finnas (Olsén 1945:66). Som ytterligare bevis används fynd från Baltikum där svärdsskidor med silverbeslag med nätmönster som är tydligt inspirerat av ryttarnomader hittats (Olsén 1945:66; Gjessing 1979:127).

I Sverige har man i frågan om huggknivarna istället koncentrerat sig kring de mycket rikt dekorerade svärdsskidorna, framför allt de i Vendel och Valsgärde. I Finland är de eneggade svärden många i antal och återfinns över större delen utav landet. Svärden fick där en annan utveckling, enligt Gjessing skulle de i Finland ha varit resultat av pälshandel med Norge (Gjessing 1934:88). De kortare eneggade svärden återfinns även bland rikt utrustade fjällgravarna (Gudesen 1980:13) (*se s. 32*).

Indelning för Norges vendeltid fick 1980 en uppfräschning av Hans Gude Gudesen. Det han framförallt reagerat på är de äldre författarnas

sätt att beskriva fynden, men även att fynden inte sattes i något större sammanhang med ekonomiska, geografiska eller kulturella vinklar. De tidigare författarna hade bara försökt ge en uppkomstutveckling som allra helst skulle knyta ihop Norden med det övriga av Västeuropa. Gudesens mål var bland annat att undersöka om de beskrivningar som getts egentligen kunde användas och om det verkligen funnits en homogen vendelkultur i Östnorge. Han delade in svärden i sju modeller anpassade på de eneggade svärden från Östnorge. Stor vikt läggs även på de olika geografiska och ekonomiska grupperna i landet. Hans slutledning är att även om indelningen är gammal så är den fortfarande användbar. Gudesen påstår inte att hans uppdelning är slutgiltig, men den gör onekligen ett sådant intryck med sin mängd av matematiska data, diagram och tabeller. Med stöd i sina tabeller motbevisar han Martens fyndlucka med att det finns en glidande övergång mellan svärdsknivarna och svärden. Gudesen anser att de nordiska eneggade svärden med rät rygg är ett svar på de eneggade svärden från kontinenten.

Slutord

De flesta uppfattningarna om de eneggade svärden grundades på 20 och 30-talet, framför allt av Grieg och Gjessing. Flera gånger har man hoppats koppla samman de eneggade svärden från romersk järnålder med de senare svärdsknivarna från folkvandringstid och slutligen scramasaxen från vendeltid. En ”tysk teori” (Helgen 1975:4) lägger denna utveckling till ett okänt ursprung, eller något vi ännu inte hittat. Eller helt enkelt att de eneggade svärden ”levde vidare” bland nordöst germaner till dess att hunnernas invasion återigen spred den i Europa. Geir Helgen är skeptisk till detta, han resonerar att om det tveggade svärdet kunde försvinna för att sedan återinföras varför skulle inte det eneggade kunnat införas två gånger i beväpningen (Helgen 1975:6). Enligt honom är det i stort sett omöjligt att dra en linje mellan eneggade svärd från de två tidsepokerna. Han tar dock inte med att det tveggade aldrig riktigt försvann i fyndmaterialet, utan fanns kvar som praktsvärd i

rikare krigargravar. Lansen har av de flesta pekats ut som huvudvapnet medan svärdskniven var ett alternativt vapen, även efter att svärdsknivarna blivit till riktiga svärd hittas de med lansspetsar.

Enligt Shetelig var det först under vikingatiden som svärd blev så vanliga/billiga att "alla" kunde ha dem (1916-17:77). I dag har det visat sig att Gjessings teori slagit helt igenom, i kursböckerna presenteras de eneggade svärden som ett naturligt resultat av hunnernas närvaro i Europa. Sheteligs påvisning om beväpningens förändring i gravmaterialet får även den vara med. Svärdens östliga ursprung missades till att börja med bland annat på grund av att gravskicket i Östeuropa inte var det samma som övriga delar. Eneggade svärd har senare hittats utanför gravmaterialet (Gjessing 1934:92).

I Sverige har själva svärden blivit överskuggade av de andra fynden de hittats med, medan de i Norge som hittats i mindre spektakulära sammanhang fått större uppmärksamhet.

Kapitel II

Terminologi och grupperingar

Innan de olika modellerna presenteras kan en förklarning på vad som eventuellt skiljer de olika termerna för eneggade svärd åt behövas. De eneggade svärden kan tillskillnad från de tveeggade variera stort i längd och bredd, detta har resulterat i att det många gånger kan vara svårt att definiera dem som en långkniv eller ett kortsvärd. De äldsta av de eneggade svärdets modeller kallas *Schmalsax* (Gudesen 1980:38) och *Kurtzsax* (Solberg 2000:192). Det är korta svärdsknivar mellan 22 och 40 cm med en lång vass spets ämnat för stick. Termen sax definierar alltid ett kort eneggat svärd (Helgen 1975:6) och användes antagligen redan under järnåldern om de eneggade svärden (Rygh 1885:27; Helgen 1975:6). De få äkta scramasaxer som finns i det nordiska materialet finns alla i Norge där även de längre eneggade svärden är vanliga (Shetelig 1912:105; Solberg 2000:190).

Inom tysk terminologi finns för de längre svärden även uppdelningen *Breitsax* och *Langsax*. Utseendet överensstämmer mellan typerna men måtten är dock annorlunda, Breitsaxen är äldre och har som regel en lång tånge (fig.1) mellan 16,5-27,5 cm. Bredden är som namnet skvallrar stor i jämförelse med längden som dock kan variera stort, upp till 70cm. Langsaxen (fig.2) har en kort tånge och klingan är mellan 40 och 75 cm

Fig. 1.
Svärdet från
Thomaskyrkan,
på Filefjäll blir
pga. de två fårorna definierat
av Grieg som en R.497
(1923:22) medan tången även
gör den till en Breitsax enligt
Gudesen (1980:37). Hur som
helst är de överens om att den
är importerad.
(Gjessing 1934,pl. XXIV:b).

Fig. 2. Langsax
från Stange,
Hedmark.
(Gudesens
1980, pl. 8:b).

lång. Det finns ingen stark gräns mellan de två typerna, en Breitsax kan vara längre än en Langsax osv. I Norden ”skall” de bara förekomma i Norge där de har en tydlig geografisk uppdelning. Breitsaxen, där daterad mellan 650-750, något efter dateringen i övriga Europa (Gudesen 1980:38), är vanligast i västra delen av landet medan Langsaxen, från 750-800 återfinns i de östliga delarna. Båda typerna skall ha en böjd rygg.

Gränsen för vad som skiljer en svärdskniv från ett vanligt eneggat svärd har satts av flera forskare till mellan 20 och 50 cm, bland annat av Helgen och Salmo. Men även Shetelig har ansett att det är längden som varit avgörande (Shetelig 1916-17:76). Jan Petersen, men också Helgen har även menat att skillnaden ligger i funktionen och inte i längden. Vad en specifik kniv/svärd har använts till kanske inte är det lättaste för oss att bestämma i dag, ett sätt har varit att titta på de eventuella övriga fynden. Gravar där det även funnits en kniv av betydligt mindre proportioner, 6-12 cm har antagligen den varit brukskniven medan den längre varit ett vapen. Det är osäkert om denna uppdelning överhuvudtaget fanns under forntiden, Cederborg kallar saxen för en universalkniv (1951:18).

Gudesen gör en enkel uppdelning som i min mening är den bästa, han skiljer bara mellan en kort svärdskniv, hans modell I och II som överensstämmer någorlunda med Schmalsaxen, och en längre ”egentlig scramasax”. Den första lämpar sig bäst för stick medan de längre snarare är huggvapen. Allt med en klinga under 50 cm är enligt både Helgen och Gudesen en svärdskniv (Gudesen 1980:22). Svärden förekommer enligt bådadas undersökningar i tre längdgrupper, mellan 20 och 50 cm, 50 och 70 cm och 70 till 95 cm. Det är först när svärden blir över 50 cm som de har en tyngre bred klinga med trubbigare spets. Uppdelningen gäller för hela Norge, Gudesen påpekar dock att det kan förekomma rena bruksknivar över 20 cm men att de då har en smalare klinga (Gudesen 1980:21ff; Helgen 1972:134). Eneggade svärd fanns även under romersk järnålder (R.190a-1) men är då mycket ovanliga i Norge (Rygh 1885b:9). I flera fall blir de ihop blandade med äldre av Ryghs modeller (R.496). Detta på grund av att vilken modell ett svärd tillhör enligt den tidiga

uppdelningen berodde på betraktarens syn om vad som var en rak respektive böjd rygg. Bland annat det som Gudesen ville ändra på.

Vendeltidens olika modeller

Då de långa eneggade svärdet var betydligt talrikare i Norge än i Sverige finns det mer litteratur och forskning på ämnet därifrån. Det är de norska indelningarna och modellerna som här presenteras kort, någon liknande indelning av de svenska fynden har hittills inte gjorts. Eftersom de stora eneggade svärden är en så homogen grupp och som regel saknar de detaljer som i vanliga fall hjälper till att datera fynd blir det just fyndkombinationerna som fått datera svärden. Även ifall Ryghs modeller inte används i lika stor utsträckning idag var de enarådande så länge att de inte kan ignoreras.

Om Rygh 498.

Eneggade svärd av modell R.498 är de som oftast förekommer i gravar från 700- till 900-talet i Norge. Precis som alla vendeltida eneggade svärd saknar de både hjalt och svärdsknapp (Shetelig 1912:161). Det är ett långt svärd med bred klinga, rak rygg och en spets som bildas från eggssidan (Grieg 1923:3), något som skulle vara ovanligt på eneggade svärd från det övriga Europa. Detta har senare visat sig felaktigt (Gjessing 1934:96). En närmare undersökning av Gudesen har dessutom visat att bara 24 av 83 undersökta svärd som skulle tillhöra den här modellen faktiskt haft rak rygg. R.498 hittas i kombination med yxor, sköldbucklor och spjut av modeller från hela vendeltiden och även med typer som hör hemma i vikingatiden (Grieg 1923:16). En av spjut sorterna som R498 hittas tillsammans med, R.519 även kallat *vendelspjutet*

Fig. 3. R. 498 med rak rygg. Eneggade svärd som påträffats i Danmark (Bornholm) och i Sverige är oftast av denna modell (Gjessing 1934:86; Rygh 1885, fig.498).

har haft stor påverkan på dateringen av typen. Det äldsta daterbara svärdet hittades tillsammans med just ett vendelspjut (*se Haldalsnosi s. 25*), i övrigt har de påträffats i västra Tyskland, Finland, England och nordvästra Frankrike (Grieg 1923:35).

Om Rygh 497.

Fig. 4. R.497 med någorlunda rak rygg och egg.
(Rygh 1885, fig. 497)

Langsax. Ansågs redan från grupperingens början att vara importerade (Rygh 1885:28), det är dock möjligt att en hel del även är av inhemsk produktion. Till skillnad från den föregående modellen bildas spetsen från den förhållandevis raka ryggen (Grieg 1923:22), enligt Grieg har modellen alltid två ingraverade linjer efter ryggen som möts vid spetsen, något som dock även förekommer på svärd av andra modeller (Gudesen 1980:37). När linjerna saknades blev de istället bli förklarade som inhemska kopior av scramasaxer (Gjessing 1934:80). Typen har oftast en kort tånge, och har bara hittats i elva gravar i Norge, plus sex lösfynd. Alla har hittats i fylken med kust eller kustförbindelser från Rogaland ända upp till Nordland (Gjessing 1934:78), ingen har hittats i Sverige (Gjessing 1934:99). Det äldsta av dessa kommer dock från ett inlands fylke, Opland. R.497 försvinner ur materialet någon gång under 800-talet.

Om Rygh 496.

Fig. 5. R.496 med böjd rygg och rak egg.
(Rygh 1885, fig. 496)

Breitsax. Modellen är samtida med den föregående och skulle enligt både Rygh och Grieg ha saknat de ingraverade linjerna som särskällde de två, något som nu inte är en självklarhet (Gjessing 1934:80). Ryggen är böjd och spetsen bildas precis som den föregående genom en båge från ryggen där den också är bredast (Gudesen 1980:24). Tången är relativt

lång och har kallats tvåhandsgrepp (Gudesen 1980:37), även om det inte hör hemma i svärdets utveckling före medeltiden (Gustafson 1906:101). Även den här modellen är känd från sjutton fynd i Norge (Gjessing 1934:81), de flesta är lösfynd men de som har hittats i gravar har varit av senare fyndkombinationer och blev av Grieg placerade enbart till 800-talet. I övriga delar av Skandinavien och längre österut är den okänd i fynd materialet (Gjessing 1934:100) medan den i Norge återfinns precis som R.497 ända upp till Nordland (Gjessing 1934:70). Den brukar anses ha sitt ursprung i eneggade svärdsmodeller från England som även de delades in i tre större modeller, R.496 och den engelska modell tre skall vara nästan identiska med undantag för linjerna (Grieg 1923:34). Bland annat har en hittats i en ryttagrav i Sarstedt vid gränsen till Hannover (Gjessing 1934:100). Det enligt Grieg äldsta exemplet blir av Fritz Skaar istället beskriven med så S-formad rygg att han vill dra paralleller till den Turkiska *Yatagan* och placerar svärdet i en special grupp som han kallar liesvärd (Skaar 1946:186). Likheten finns, men om det spelar någon större roll för de nordiska vapnets utveckling är tveksamt.

Varken R.499 eller 500 finns beskrivna i vare sig Gjessing, Griegs eller Sheteligs verk. Framförallt eftersom de egentligen tillhör de tidigare svärdsknivarna. För att hitta information får man istället gå till Skaars vapentekniska undersökningar. De tillhör en betydligt mindre storlek än de andra modellerna, R.500 har till exempel en klinga på runt 30 cm och tången bildas från både egg och ryggsida. Även om en så kort klinga i regel är mer praktisk som ett stickvapen än ett huggvapen räknas den, precis som sina paralleller i Finland och Sverige som en huggkniv (Skaar 1943:189).

Gudesens sju grupper. Uppdelningen av de eneggade svärden fick som sagt en uppfräschning i slutet av sjuttioalet. De olika svärdsgrupperna är baserade på klingans relativa längd och bredd, hur stor del som utgör spetsen, närheten mellan egg och rygg och avsatsen mellan tånge och klinga (Gudesen 1980:33-35). Grupperna är framförallt baserade på fynd

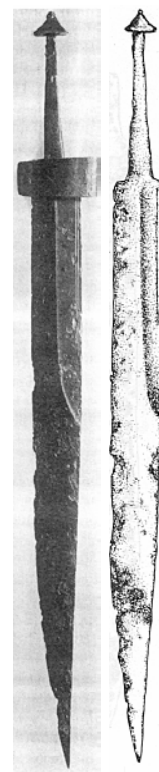

Fig. 6a och b.
Svärdskniv från rik fjällgrav i Trysil, tillhör grupp II. Det som ser ut som ett snett hjält är i själva verket vad som återstår av skidans munbleck. Pyramid formad knapp (Solberg 2000, fig.56, Gudesen 1980,pl.6:b).

Fig. 7. Detalj av R.498/grupp III från Hovland, med trappliknande avsatts. (Efter Shetelig 1912, fig.378).

ifrån Östnorge och han påpekar tydligt att de inte är självständiga typer utan varianter av samma huvudtyp (Gudesen 1980:36), grupp III-VII har jag tolkat som representanter av R.498 i olika skepnader.

Grupp I och II. 550-650. De två första grupperna tillhör precis som R.499-500 svärdsknivarna. De är ganska lika och hyfsat korta, 20-50 cm. Skillnaden är att grupp I (fig. 9) har tången i fortsättningen eller närmast eggen, precis som R.499 medan den på grupp II (fig. 6b) bildas som på R.500 från båda sidorna (Gudesen 1980:33). Grupp I och II förekommer i kontexter med de äldre tveggade svärden utan hjalt och tillskillnad från de längre svärden är det inte helt ovanligt med svärdsknapp (fig.6a), ofta droppformad. Gudessens två första modeller kan räknas till Scmalsaxarna (450-600) även ifall det på nordiskt område inte skall finnas några svärdsknivar före 550-talet (Gudesen 1980:38).

Grupp III. 650-700. Klinga mellan 50 och 70 cm, spetsen utgör en sjättedel av klingan. Som grupp I ligger tången i fortsättning eller närmast eggen. Skall ha en karakteristisk trappformad avsatts mellan klingan och tången (Gudesen 1980:34) (fig.7). Förekommer med sena vendeltida spjutmodeller och yxor (Gudesen 1980:56).

Grupp IV. 650-7/800. Alltså någorlunda samtida med den föregående gruppen men återfinns även med senare spjutmodeller karakteristiska för Vestlandet (Gudesen 1980:56). Klinga över 70 cm med en bred tånge som precis som de föregående ligger närmast eller i fortsättningen av eggen (Gudesen 1980:34).

Grupp V. Precis som föregående modell skall klingan vara över 70 cm men med kortare och trubbigare spetts. Förekommer från 750 men är vanligast under 800-talet (Gudesen 1980:56). Grupp V och IV påminner utseende mässigt om varandra men har olika geografiska utbredningar. Grupp V finns bara i västliga Östnorge i de områden som brukar räknas till fjällbyggd (Gudesen 1980:108).

Grupp VI. Svärd med klinga över 50 cm där tången bildas från både rygg och eggsida. Den här gruppen förekommer inte före 750-talet och

har hittats med pilar som i vanliga fall förknippas med vikingatiden (Gudesen 1980:56).

Grupp VII. Den sista av Gudesens grupper av eneggade svär utan hjält och svärdsknapp. Minst 70 cm långt med stor och trubbig spets (Gudesen 1980:35), hittas med spjut av både vendel- och vikingatida typ och med svärdsknapp av Petersens H- typ (Gudesen 1980:57).

Tillskillnad från Ryghs indelning ingår inte Breit- eller Langsax i Gudesens modeller, de förekommer bara som importerade fynd inom vissa geografiska områden. De importerade svärden, R.497/Langsax är vanligast vid kustområden och till viss del skog och jordbruksområdet. I fjällbygden förekommer de inte alls (Gudesen 1980:112), där finns istället svärden av Gudesens modeller som skilde sig för mycket från den gamla uppfattningen av R.498 för att räknas till dem, de representerar inhemsk produktion. Den här geografiska uppdelningen har antagligen sitt ursprung i de olika områdenas skilda ekonomier, enligt Gudesen gäller det inte bara de eneggade svärden utan även spjut, pilar och sköldbucklor (Gudesen 1980:108). Kustområdena kunde naturligt ta emot de importerade varorna och ju längre in i landet man kommer speciellt i fjällbygden desto vanligare blir det med de inhemska modellerna (Gudesen 1980:73ff). 73% av Gudesens svärdsmodeller har hittats i dal och fjällbygd.

Ornamentik

Ornamentiken på de eneggade svärden sträcker sig oftast inte längre än till ett par ingraverade fåror efter ryggen. Undantag finns dock, T.ex. från Valdres (Shetelig 1938:3), den tillhör Gudesens första grupp och var länge i privatägo och kom inte med i statistik eller undersökningar förrän efter 1937.

Fig. 8. Figur från Valdreskniven. (Renritning efter Gudesen 1980,pl.5:a.)

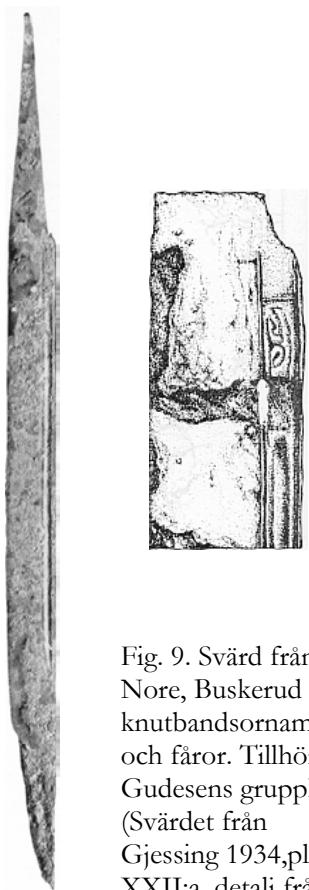

Fig. 9. Svärd från Nore, Buskerud med knutbandsornamentik och fåror. Tillhör Gudesens grupp I. (Svärdet från Gjessing 1934, pl. XXII:a, detalj från Gudesen 1980, pl. 5:b)

Dess ornamentik är ganska simpel och inte alltför vacker i jämförelse med andra ornamenterade svärd från denna tid. Enligt Shetelig har figurerna (fig. 8) skapats efter en förebild från det sydtyska alamaniska området (Shetelig 1938:10). Den är inte ensam om att ha ornamentik med kontinentalprägel, men de flest har dock ett nordiskt formspråk med knutbandflätning (fig. 9). Det fanns enligt Shetelig antagligen fler eneggade svärd med ornamentik men efter närmare 1300 år i jorden har den antagligen rostats bort. De som finns bevarade är uteslutande på svärdsknivar, möjligen ett bevis på att de trots deras ringa storlek inte kunde ha varit vanliga bruksknivar (Gudesen 1980:21).

Vikingatiden

Efter en tid av ganska individuellt utformade svärd kommer de under vikingatiden att vara mer standardiserade (Cederborg 1951:29). Det stora arbetet om vikingatidens vapen gjordes av Jan Petersen. Den vanligaste beväpningen utgjordes nu av svärd, spjut, sköld, vapenxyxa, pil och båge, det är inte alla gånger som alla vapen finns representerade i ett fynd. De eneggade svärden hör till vikingatidens början, de som finns representerade i senare fynd förklarar Petersen som tillfälligheter (Petersen 1919:55). Från den egentliga vikingatiden fanns det vid Petersens räknande 370 eneggade svärd (Petersen 1919:6). Han baserade svärdens typologi på utseendet, tvärsnitt och antal delar till hjalt och knapp. Om klingan är en- eller tveggade väger alltså inte in, en svärds typ kan förekomma både som en- och tveggad.

Typ A-C. Övergångstiden. Flest eneggade svärd återfinns från övergångstiden mellan vendel- och vikingatid, de i Petersens kronologi A och B svärden. De har nu rak klinga precis som de tveggade (Skaar 1943:190; Petersen 1919:55). Typ A och B beskrivs som enkla och ”lätta”, knappen är fäst i tången genom att den blivit träd rakt igenom

och sedan tillplattad. Hälften av A- svärden är eneggade och hittas bara i Norge med ett undantag i Finland (Petersen 1919:59ff). B- typen är till större delen tveeggad, bara 8 av 22 exemplar är eneggade. De hittas för det mesta på Vestlandet och i Trøndelagen men även i Sverige. Petersen menar att de eneggade av hans typ B och C var de som tog över hjalt och knapp från de tveeggade. Alla de tre första typerna har massivt hjalt och svärden kan i vissa fall väga närmare två kilo (Petersen 1919:67). Av C- typen är över hälften av klingorna eneggade, de har dock sällan överhjält (Petersen 1919:67).

D-G. 800-900. Äldre vikingatid. Svärd av typ E-G förekommer även de som eneggade. Tillsammans med H- typen och andra ”simpla” typer var det denna typ som tillslut helt avlöste de eneggade svärden utan hjalt från västra Norge. Sju exemplar är kända från Sverige (Petersen 1919:99). Av de 31 svärd som representerar typ E är bara fem eneggade (Petersen 1919:76) medan typ F mest består av eneggade. Även den typen beskrivs som simpel, och till och med ”tarvlig” (Petersen 1919:80). Även G- typen är övervägande eneggad, det är dock en liten grupp, bara fyra exemplar enligt Petersen, alla på Östlandet varav en med en klinga som liknar en scramasax (Petersen 1919:85) som vid det här laget måste ha varit fruktansvärt omodern(fig.10). Av särtyperna är bara ett eneggat.

H-I. 800-950. H-typen (R.494) är den typ som är vanligast både i mängd och tidsaspekt (Petersen 1919:89) och får av Petersen nästan ett egen kapitel. 213 exemplar finns från hela Norge, varav 51 eneggade (Petersen 1919:94ff) medan det i övriga Norden bara förekommer som tveeggat (Petersen 1919:100). Ett av de eneggade är det längsta vikingasvärdet i Norge, 90,7 cm, de flesta tveeggade från den äldre vikingatiden blir långt ifrån så långa (Petersen 1919:57). I- typen liknar den föregående mycket dock med smalare och lägre hjalt, bara ett eneggat förekommer (Petersen 1919:102).

hjält och knapp av typ G och scramasax klinga. (Petersen 1919, fig.70:a).

K-N. 900-1000-talet. K- typens ursprung räknar Petersen som icke nordisk (Petersen 1919:108) och ser den som en vidareutveckling av D- typen, båda typerna förekommer bara som tveeggade förutom en av typ K's särtyper (Petersen 1919:110). Typ L finns bara representerat som tveeggade, medan det av M- typens 198 exemplar finns 30 eneggade, de flesta från Östnorge. Några få finns i Sverige dock bara tveeggade och ett har hamnat ända på Island (Petersen 1919:121). Av typ N finns det bara tveeggade.

1000-talet. Av typ O-Ä är det bara Q, X och Y- typen som har eneggade klingor och de är oftast väldigt få i antal. Flest har Q- typen, 4st eneggade av 122 exempel (1000-talet är en sammanfattning av Petersen 1919:126-180).

Slutord

Eneggade svärd förekommer i tre längdkategorier. De tidiga korta kallas svärdsknivar och är ämnade för stöt och stick, de längre svärderna är till för hugg medan mellanstorleken kan användas till båda. Huvuddelen av de längre, över 70 cm, hittas i väst Norge. För att dela in svärderna i modeller och typer har flera detaljer spelat in, speciellt övergången mellan tånge och klinga (Gjessing 1934:74) men Gudesens undersökningar har visat att alla tre övergångs typer kan förekomma på alla modeller oavsett längd (Gudesen 1980:31). Olika längd på tången kan dock peka på olika stridstekniker (Skaar 1943:188). Svärdets längd, ryggbåge och spets har också används för att avgöra modell och kronologi, något som inte heller det alltid stämmer som i fallet med R498 som "skall ha" en rak rygg. Det är snarare svärdets längd som blivit avgörande för hur rak eller böjd ryggen blivit.

Ornamentik förekommer oftast på svärdsknivarna och kan vara ett möjligt sätt att bestämma svärdets bruksområde. Den kan även hjälpa till att eventuellt avgöra vart svärdet tillverkats, det som det inte går att använda till är dock dateringen (Gudesen 1980:55). Bara längden tycks

alltså haft en viss reell inverkan. Det blir en funktionell skillnad om svärdet är 40 eller 60 cm (Gudesen 1980:33).

Egentligen följer utseendet för vendeltidens svärd inga fasta mönster och har snarare berott på rena tillfälligheter i tillverkningen (Gudesen 1980:36).

R496-7 anses vara kontinentala former, Lang- respektive Breitsax. R.496 har sin föregångare i England medan R.497 har sin i den frankiska scramasaxen, R. 498 är en nordisk version av den. Det är först under vikingatiden som svärden börjar få ett mer standardiserat utseende. Det är även då som de eneggade svärden börjar utrustas med hjalt och knapp. Det är inget tvivel om att de eneggade svärden från vikingatid är direkt överförda från vendeltid. Avancerade och utsmyckade hjalt och knapptyper, till exempel L förekommer inte som eneggade. Simpla och estetiskt mindre vackra som M och de senare Q förekommer dock som eneggade.

Det vanligaste vikingasvärdet i Norge var tveeggat och som regel mellan 75-81 cm långt. Alla längre svärd är dock eneggade (Petersen 1919:10), i flera fall över 80 cm, och i ett 90 cm. De eneggade svärden varierar mer i längd än de tveeggade, för ett längre tveeggat behöver även bli bredare något som till slut skulle resultera i att svärdet blir för tungt för att kunna användas. På ett eneggat svärd löses detta genom att öka ryggens tjocklek, alltså att ge svärdet en ännu mer kilformad profil för att den inte skall gå av (Gudesen 1980:36). Det är först under medeltiden som tveeggade svärd kan göras tillräckligt tunna för detta (Petersen 1919:11). De eneggade svärden förekommer även i Sverige både under vendel- och vikingatid, dock i en mindre skala, här kallade huggknivar.

Kapitel III

Vapen kombinationer i gravar

Alla de svenska gravarna och större delen av de norska har jag av utrymmesskäl valt att återge i tabellform. Urvalsmetoden för de norska gravarna har varit att visa den sociala bredd som de eneggade svärden förekom i under järnåldern. Problemet med de eneggade svärden är att de ofta hittats i osäkra sammanhang, som lösfynd, fjällgravar eller upplöjda gravar. Detta har lett till att många svärd fått olika datering av olika författare. För dateringens skull är annars helt säkra gravar det bästa, men när det gäller de eneggade svärden är det tyvärr något som man inte kan räkna med. Gudesen som arbetade med de sällan ordentligt utgrävda Östnorska gravarna anser att om man skall använda fyndkombinationer på ett så litet material måste man kunna ta med mer osäkra fynd (1980:13), så länge man är medveten om det och tar med det i beräkningen. Förutom fjällgravarna har jag bara tagit med gravar vars upplysning beskrivs som pålitliga. De som har fått en skriftlig redovisning är från två arkeologiskt undersökta gravfält och en fjällgrav.

Gravar ifrån Norge

Haldalsnosi, Sogn och Fjordane. 700-750.

Enligt de flesta forskarna det äldsta daterbara R.498, det överensstämmer trots dateringen med Gudesens tredje modell (650-700).

Fig. 11. Svärdet från Haldalsnosi. Formmässigt liknar det svärdet från Nore (se fig. 9) (Efter Grieg 1923fig.2).

Fig.12. Ett av svärden från Myklebostad. (Gjessing 1934: XXVI:b)

Svärdet (fig.11) är 72 cm med en lång vass spets, tången avslutas med en böj (Shetelig 1914:95) som Skaar nämner i sin teori. Tillsammans med svärdet hittades även pilspetsar, en holkyxa och en spjutspets som på grund av sin rika ornamentik får förekomma i "alla" böcker (Grieg 1923:3).

Myklebostad, Nordfjord. Hög II, grav III. (fig.12) Brandgrav från tidig vendeltid (Helgen 1975:6). Alla fynden hittades i en grop i brand lagret tillsammans med ben, någon undersökning av benen har inte utförts (Shetelig 1912:104). Två eneggade svärd av olika storlekar hittades varav en mycket lik en äkta frankisk scramasax. Två stora spjutspetsar, yxa med ornamentik, en sköldbuckla som bara har en enda parallell i Norge och pilar. Verktyg för åkerbruk och träarbete. Ett betsel och ett eventuellt hundkoppel påträffades, svärdet, sköldbucklan och lien hade innan gravläggningen förstörts (Shetelig 1912:107). I gravens aska har man även hittat håll med rester av obrända träfibrer och stenar som har tolkats som att resta stockar stå runt högen (Shetelig 1912:105).

Hög II, grav I. Under föregående grav hittades en obränd dubbelgrav. Graven innehöll ett av de få vendeltida eneggade svärden med hjalt och knapp. Pilar, sköldbuckla, hammare och ett bryne. (Shetelig 1912:167). Myklebostad anses vara en karakteristisk norsk båtgrav (Solberg 2000:186).

Dösen i Os. Hög I, grav IV. Under en häll hittades ett eneggat svärd, en vanlig brukskniv med träskaft, och en järnring med en flintbit (Shetelig 1912:130) intressant är att se att knivens träskaft bevarats medan det som svärdet eventuellt haft inte finns kvar. Graven var en brandgrav men sakerna hade inte bränds. Den påminner i utförandet och innehållet om flera andra gravar (Shetelig 1912:130). Högarna på Dösen tillhör både män och kvinnor (Shetelig 1912:134) och ligger så till att Shetelig förklarat dem som gårdsgravar som skulle ha varit vanligt på Norges västkust med gles bebyggelse under 7-8 årh. (Shetelig 1912:124).

Tabell I:a. Vendeltid, Norge.

Grav Vapen	Lista	Nordfjord Stryn	Grindheim Hög XII, grav II	Bergstad	Haglebu- säter, Eggdal	Vernes	Dale	Eltdal, Trysil
Eneggat	R.498 +spets	R.498	R.498	Två, R.498 olika längd.	Grupp IV	R.498	R.498, trasig.	Med knapp (se fig. 6)
Tveeggat	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej
Spjutspets	R.520	Ja	Ja	Nej	Nej	Ja	Ja	Ja
Yxa	Ja	Nej	Nej	Ja, två	Ja	Ja, två	Ja	Nej
Sköldbuckla	Nej	Nej	Nej	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej
Hjälm	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej
Pil(ar)	Nej	Nej	Nej	Nej	Ja	Nej	Nej	Ja
Annat	Bryne	Hammare	Skifferbryne	Bryne	Bruksföremål	Lie	Bruksföremål	Björnklor
Gravsort	Båtgrav	Obränd	Sekundär, obränd	Obränd	Fjällgrav	Obränd	Brandgrav, hög	Brandgrav hög,
Häst	Munbett	Nej	Nej	Nej	Munbett	Nej	Betsel, munbett	Nej
Referens	Gjessing 1934:52	Shetelig 1912:164	Shetelig 1912:130	Grieg 1912:12	Grieg 1923:12	Grieg 1923:14	Grieg 1923:9 Shetelig 1909:57	Skjöldsvold 1969:150ff

Sammanfattning av tabell I:a-b.

Norges eneggade svärd kommer både från rikare gravfält och i rymtgravar precis så som är fallet för dem i Sverige men oftast hittas de i enklare gravar. Shetelig förklarar att de obrända "fattiga" gravarna har få vapen men alltid ett eneggat svärd, en spjutspets ibland något mer, brandgravarna är "rikare" men kan även de innehålla ett eneggat svärd (1917-18:164). Alla har av antingen Shetelig eller Grieg blivit förklarade som säkra gravar utom Eggdal och Haldalsnosi som båda är fjällgravar.

Tabell I:b. Vikingatid, Norge.

Grav	Lirhus, Voss	Visnes, Stryn	Hynne	Gaustad, grav II
Vapen				
Eneggat	H- Hjalt, knapp	R.498, med hjalt	R.498	Fragmenterat
Tveeggat	Nej	Ulfberth svärd	Ja	Ja
Spjutspets	Nej	Ja	Ja	Ja
Yxa	Ja	Ja	Ja	Ja
Sköldbuckla	Nej	Nej	Ja	Nej
Hjälms	Nej	Nej	Nej	Nej
Pil(ar)	Nej	Nej	Nej	Nej
Annat	Haspar	Bruksföremål	Bruksföremål	Spelbjäser
Gravsort	Hög, bränd	Hög	Hög	Hög
Häst	Munbett	Nej	Nej	Ridutrustning
Referens	Shetelig 1912:124	Grieg 1923:16	Grieg 1923:18	Grieg 1947:37

Gravar ifrån Sverige

Tabell II:a. Vendeltid, Sverige.

Grav Vapen	Vendel I	Vendel XII	Vendel XIV	Valsgärde V	Valsgärde VI	Valsgärde VII
Eneggat	Skidbeslag	Ja	Ja	Ja, två	Ja, två (fig.16)	Ja, två
Tveeggat	Ja, två	Ja, två	Ja	Ja	Ja, två	Ja, två
Spjutspets	Ja	Ja	Ja	Ja, angon	Ja	Ja
Yxa	Nej	Nej	Nej	Ja, tre	Nej	Nej
Sköldbuckla	Ja	Ja, två	Ja	Nej	Ja, tre	Ja, tre
Hjälm	Fragment	Ja	Ja	Nej	Ja	Ja
Pil(ar)	Ja	Ja	Nej	Ja	Ja	Ja
Annat	Glasbägare	Ringbrynja	Spelbrickor	Spelbrickor	Svärdsgenhäng	Spelbrickor
Gravsort	Båtgrav	Båtgrav	Båtgrav	Båtgrav	Båtgrav	Båtgrav
Häst	Ja, tre	Ja, två	Ja, en	Ja, två	Ja, två	Ja, fyra
Referenser	Gjessing 34:86, Lundström 80:33ff	Lundström 1980:41ff	Lundström 1980:43ff	Lundström 1980:67, Olsén 1945	Lundström 1980:71:	Lundström 1980:72ff

Sammanfattning av tabell II:a

Eneggade svärd, eller ”huggknivar” hittades i sju exemplar Valsgärdes oplundrade gravar. I tre av dem hittades de i par och det är de som har sina skidor i stort sett bevarade, den sista och ensamma kniven i grav VIII har bara några fragment fastrostade (Lundström1980:68). Parsvärden tillhör olika längdgrupper och har alla individuella skidor. Det är bara i dessa gravar som svärden hittats med hjälmar. I Vendel hittades de i tre gravar. I både Vendel och Valsgärdes gravar har sakerna varit gamla, speciellt märks detta med just vapnen, sköldbucklorna och hjälmen (Lindqvist 1938:42; Arwidson 1980:50).

Tabell II:a. Fortsättning.

Fig.13. Bevarade skidbeslag från Gotland, vikingatid. (Efter Thunmark-Nylén 1995, fig387:b).

Grav Vapen	Valsgärde VIII	Bjärs 17	Bjärs 18	Bjärs 27
Eneggat	Ja, med knapp	Ja, +skidbeslag (fig.16)	Ja, +skidbeslag	Ja, +skida
Tveeggat	Ja	Nej	Nej	Nej
Spjutspets	Ja	Nej	Ja	Nej
Yxa	Nej	Ja	Nej	Ja
Sköldbuckla	Ja, två	Nej	Nej	Nej
Hjälm	Ja	Nej	Nej	Nej
Pil(ar)	Ja	Nej	Nej	Nej
Annat	Rustning	Pincett	Brukskniv	Spelpjäser
Gravsort	Båtgrav	Obränd	Obränd	Obränd
Häst	Ja, två	Nej	”större djur”	Nej
Referenser	Lundström 1980:76ff	Nordin 1891-93:18	Nordin 1891-93:18	Nordin 1906:4, 68

Även ifall de eneggade svärden har hittats i ett flertal exemplar på Gotland från både vendel- och vikingatid (Gjessing 1934:87) (fig. 13) kommer bara Bjärs i Hejnum att stå som representant för de Gotländska gravarna.

Eneggade svärd hittades i sex av Bjärs gravar. I Valsgärdes gravar har de eneggade svärden hittats i par, de tillhör dock inte samma längd kategori, en är alltid av den kortaste sorten medan den andra är av mellan sorten (se s.14).

Tabell II:b. Vikingatid, Sverige.

Grav Vapen	Birka 703	Birka 581	Birka 944	Birka 834	Birka 69	Birka 369
Eneggat	Ja	Ja	+skida (se fig.14)	+skida	Ja	Ja
Tveeggat	Nej	Ja	Ja	Ja	Nej	Nej
Spjutspets	Ja	Ja, två	Ja	Ja	Nej	Nej
Yxa	Nej	Ja	Nej	Nej	Nej	Nej
Sköldbuckla	Ja	Ja	Ja	Ja	Nej	Ja
Hjälm	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej	Nej
Pil(ar)	Nej	Ja	Ja	Ja	Nej	Nej
Annat	Sax- fragment	Benkam	Eldsten	Vågskål	Benkam	Vågskål, benkam
Gravsort	Kammare	Kammare	Kammare	Kammare, dubbelgrav	Brandgrav	Brandgrav
Häst	Ja	Ja	Ja	Ja	Isbrodd	Nej
Referenser	Arbman 1943:239	Arbman 1943:188ff	Arbman 1943:368	Arbman 1943:304	Arbman 1943:28	Arbman 1943: 104

Sammanfattning av tabell II:b.

I 13 av Birkas ca: 100 vapengravar fanns eneggade svärd representerade. De är alltså inte en stor grupp men finns fördelade både som ensamma vapen i brandgravar och i rikare kammargravar. Deras förekomst tillsammans med vågskålar höjer deras status i det svenska materialet ännu mer.

Som synes är alla av de eneggade svärderna från Mälardalen från mycket rika gravar, speciellt i jämförelse med de tidigare presenterade norska gravarna. Svärderna i Sverige och på Bornholm har alla en lång vass spets och en ”ryggknäck” något som överensstämmer med de tidiga svärderna i Norge, t.ex. fyndet under Eggjumstenen (Gjessing 1934:87, Helgen 1975:6), det fanns antagligen inget behov av en vidare utveckling i

Fig.14.
Rekonstruktion
av skida från
Birka 944.
(Arbman
1943:abb. 253:6).

Sverige. Valsgärdes eneggade svärd är inte så korta att de kan räknas som svärdsknivar, men de är även för smala och vassa för att räknas till samma klass som de längre svärden i Norge.

Fjällgravar

Fjällgravar innebär gravar belägna långt från den nuvarande bebyggelse och på dagens kalfjäll oftast utan för oss idag synliga markeringar (Hansson 1997:117). De har tolkats som rester från gamla säter bebyggelser, men trädgränsen låg för högt för detta under järnåldern och det är troligare att de tillhör en tidigare icke samisk (Hansson 1994:9) bofast fångstbefolkning (Skjöldsvold 1979:155ff). Gravarna ligger oftast nära vatten och gamla vägar (Skjöldsvold 1979:140).

Fjällbygden var vid denna tid rik på byten och resulterade i de rika gravarna med bland annat björnskinns och ornerade svärd (Hansson 1997:123). Järnåldersgravar från fjällområden är oftast välbevarade och ligger mycket grunt. Fynden beskrivs som om de låg helt öppet eller som om de stack upp ur vegetationen (Hansson 1997:117). Det samma kan sägas om fynden på Haldalsnosi och med Valdres kniven. Fynden har för upphittaren verkat ligga helt synliga men var egentligen resultatet av att graven eroderat fram. De är oftast materiellt rika med påkostade svärd som egentligen inte har någon funktion i fjällvärlden (Skjöldsvold 1979:121) men de enklare eneggade svärden både med och utan hjalt är vanligast (Skjöldsvold 1979:152).

Annars är den vanligaste kombinationen av fynd svärd, yxa, jaktpilar, brukskniv, eldstål och kam (Hansson 1994:118ff). Spjut är mycket ovanliga (Skjöldsvold 1979:141) medan pilar i flera olika modeller som regel alltid ingår i graven. Ett liknande spjut som det från Haldalsnosi har hittats i Kvikne, Nordfjord inpackad i näver mellan ett par stenhällar, spjuten är så lika att de blivit tillskrivna den samma smed (Solberg 2000:205). Om även detta varit en fjällgrav är svårt att säga.

Kapitel IV

Slutdiskussion

Det skall nämnas med en gång att möjligheten att göra en så väldokumenterad utgrävning som den i Valsgärde inte varit möjligt för de norska gravarna, de beskrivs ändå som pålitliga av författarna. Speciellt svåra har fjällgravarna varit som nästan uteslutande hittats av vandrare eller jägare. Både eneggade och tveeggade svärd hittas där ofta med yxor, en komplett uppsättning jakt Pilar, eldstål och brukskniv. I de svenska fjällen har fler fjällgravar än i Norge blivit arkeologiskt undersökta och det har fastslagits att de ser ut så som de blir beskrivna av upphittaren. Möjligen var Haldalsnosi även det en grav som var så yttlig att upphittarna ansåg att de låg öppet.

I Norge finns väldigt få detaljer av skidor till eneggade svärd bevarade, länge fanns den ende på Karlsö, Troms (Gjessing 1934:93) och ansågs vara av finsk ursprung (se fig.15). Men inte heller de tveeggade svärden har i Norge särskild många bevarade skidor (Shetelig 1916-17:72). Karlsöskidan liknar i konstruktionen skidorna från de äldre av gravarna i Vendel och Bjärs (Gjessing 1934:94). Pär Olsén pekade på att hugg knivarnas skidor och en del ornamentik var så påfallande lika i Europa och i Asien att ett samband inte gick att bortse ifrån (Olsén 1945:66). Likheten mellan skidorna i Östeuropa och i Asien påpekas även av

Fig. 15. Karlsöskidan hittades med en spjutspets, benpilar och en kam. Den anses vara från Finland. Finska svärdsknivar återfinns på flera av öarna i Troms. (Olsén 1945: Abb. 169).

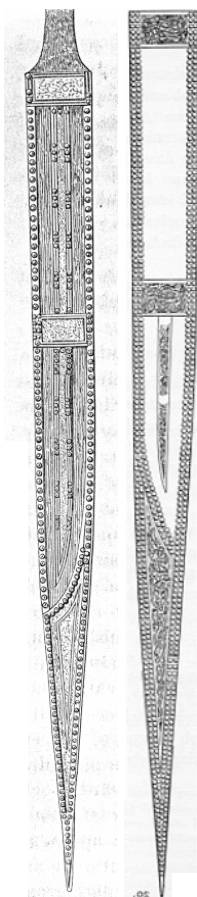

Fig. 16a.
Rekonstruktion av
svärdsskidor. Till höger
Bjärs 17. Till vänster
Valsgårde 6:1.
(Nordin 1891-93:fig 1,
Olsén 1945abb. 20)

Andreas Alföldi som Gjessing bygger sin hypotes på. Precis som föregångarna i Asien består skidorna av läderklädda träskivor som hålls ihop av flera tvärbeslag där den eventuella hänganordningen fanns (Cederlöf 1951:44). De hade även smala bronsbleck efter rygg och eggssidan som vid spetsen täcker hela klingans bredd (Gjessing 1934:94). De vendeltida skidbeslagen från Sverige är ofta rikt dekorerade (Fig. 16). Rester av ornerade trä skidor har hittats i Norge, men då till tveeggade svärd (Shetelig 1916-17:72). I Norge är det istället svärdslingen som har bevarad ornamentik, hur det var med skidorna är det svårt att säga något bestämt om detta eftersom så få delar bevarats.

Någon gång runt 700-talet tar skidorna en annan form i Norge än de i Sverige, de har paralleller i övriga Europa där de egentligen hör till de tveeggade svärderna (Gjessing 1934:94).

Utan att dra alltför generella slutsatser av det begränsade materialet som presenterats så kan man ändå se det eneggade svärdets ursprung i öst och hur idén spreds till Norden via skilda delar av Europa. Gravfyndens karaktär visar att Vestlandet haft förbindelser med Nordfrankrike och Södra England, medan Östnorge haft förbindelser med Tyskland och delvis Frankrike (Grieg 1928:11; Nissen-Fett 1947:17ff). Kopplingen mellan den antagna finska svärdskniven på Karlsö via svärdsskidans utformning och de äldre i Vendel och Bjärs visar möjligen på det långväga släktskapet mellan de olika svärdsknivarna från skilda delar av Norden. Om de längre eneggade svärderna ingår är en annan fråga.

Ju längre bort från Mälardalen man kommer i Sverige ju mer vanliga blir de längre svärderna. Speciellt många har hittats på Gotland men även på fastlandet. Ett hittades med en spjutspets i Bäcka i By socken, Värmland (Nygren 1918:48) (fig. 17). Flera eneggade svärd har även hittats i Gästrikland (Olsén 1945:abb143-229) bland annat i Hemlingeby, Valbo socken. Där hittades en "huggkniv" tillsammans med ett tveeggat svärd, en yxa, sköldbuckla, pilar och hästutrustning (Thorén 1997:67).

Men de finns på betydligt fler platser i landet fastän de sällan får någon uppmärksamhet.

De är antagligen rester efter äldre handelsvägar som gått från handelsstationer runt Östersjön, vidare till Gotland, Paviken, Mälardalen och Birka och till Vendel och Valsgärde (Lundström 1980:12). Vidare genom landet mot Norge, Hedmark och Trøndelag ligger vid den svenska gränsen där de längre eneggade svärd har hittats. Det finns vidare bevis på att handelsförbindelserna mellan Sverige och Norge vid denna tid gick över Trøndelagen (Petersen 1919:56) och mellan Sverige och västra delarna av Norge via Gudbrandsdalen (Solberg 2000:199). Eftersom förbindelsen mellan Uppland och Hedmark funnits är det knappast troligt att deras högar restes oberoende av varandra (Grieg 1928:12). På detta vis kan man binda samman skilda delar av länderna med varandra. Det är svårt att bortse från den tydliga utbredningen på Norges västkust och Trøndelagen, och det är förståeligt att den fick en så stor betydelse i den tidiga forskningen. Jan Petersen påpekade dock redan 1919 att det bara hade hittats fjorton fler eneggade svärd på Vestlandet (1919:56). Antagligen har Norges svärd ett ursprung i de från England och Nordfrankrike medan Sveriges kom via Östersjön.

Vendeltidens tveeggade svärd är "praktsvärd" och tydliga statussymboler (Gaustad 1966:105) men de gravar som haft tveeggade svärd, t.ex. gravarna i Vendel och Valsgärde har även haft eneggade, så även på kontinenten mellan 500- 700-talet (Gaustad 1966:109). I Vendel och Valsgärde är det uteslutande de materiellt rika ryttargravar som har eneggade svärd, svärdens koppling till ridning fanns antagligen redan från början då de ursprungligen hör hemma bland asiatiska rytтарfolk (Helgen 1975:4). I Birkas vapengravar återfinns de inom alla gravskick, men oftast även där med hästutrustning.

Under vikingatiden kom yxan att förekomma mer och mer i det nordiska gravmaterialet. Frankerna begravdes med sin kastyxa, fransiscan medan det är de vanliga redskapsyxorna som hittas i nordiska gravar (Solberg 2000:192). Bland de vapenkompositioner man kan se i tabell

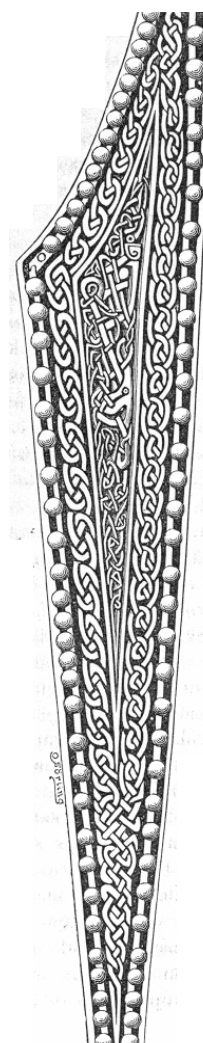

Fig.16b. Detalj av beslag till Bjärs 17 (Nordin 1891-93: fig 2)

Fig. 17. Eneggat
svärd från Värmland
(Olsén 1945:abb.237).

I:a-b återfinns det eneggade svärdet ofta med spjutspetsar men förvånansvärt ofta även med yxor redan före vikingatiden. Jag förväntade mig att kombinationen eneggat svärd och spjutspets som omnämns så ofta i litteraturen skulle synas mer än den gjorde. De norska gravarna har istället en stor del yxor. Detta antog jag berodde på fjällgravarna i materialet där spjut skulle vara ovanliga (Skjöldsvold 1979:141). Yxor skall dock vara vanligare i Västkandinaviens gravmaterial än i öst (Orrling 1980:299).

Vendel och Valsgärdes gravar innehåller allt i vapenväg, men som Arwidsson påpekar knappast de exemplar som verkligen brukades i livet. Arwidssons ide om att det var äldre svärd som efter att ha gått i arv i generationer nu till slut blivit för gamla för detta och slutat som gravgåva kan stämma. Petersens G -typ med böjd klinga kan ha varit just ett sådant svärd.

Avsaknaden av hjalt och knapp har ansetts avspegla verkligheten, de eneggade svärden blev inte utrustade med det före vikingatiden. Att greppet saknas är en annan sak, det är något som svärdet måste ha haft. Några få med metallgrepp har hittats men bara svärdsknivar (fig.18). Antagligen har tången varit täckt av trä eller horn överdraget med skinn (Gustafson 1906:102) eller omvirade band (Orrling 1995:265). Skaars hypotes om ett liknande grepp som de Cypriska svärden stämmer överens med kroken i slutet av tången men några bevis utom det finns inte. Om de blev tillverkade i organiska material borde någon rest från något tillfälle ha bevarats, men så är inte fallet. Man har antagit att de avlägsnades före gravläggningen (Gudesen 1980:36), men varför de avlägsnats har inte diskuterats. Äldre eneggade svärd från Danmark har hittats med trä rester på den då böjda och nitförsedda tången, detta borde kunna föras över på de senare svärden i Norge (Skaar 1943:181).

Slutord

Det eneggade svärdet är som scramasax utbredd bland de flesta germanstammar under vendeltiden. I Sverige förekommer de eneggade svärden under vendel och vikingatid i rika gravar med vissa spridda undantag från enklare sammanhang. Här är de nästan uteslutande den rike mannens ägodel, i Norge tillhörde den inte bara den rika och mäktiga mannen i sin båtgrav utan även den "vanlige" mannen. I alla fall vanlig i den bemärkelse att han inte tillhörde den sorts aristokrati som syns i Uppland under vendeltiden. Vikingatidens vanligaste svärdsort, Petersens H- typ finns i Norge representerar både som en- och tveeggat. Närmare en fjärdedel av H- svärden är i Norge eneggade, något som ytterligare belyser att de där tillhörde en annan samhällsklass än de i Sverige. Annars borde ju det faktum att de hittas i "fattiga" sekundärgravar vara ett bevis på svärdens annorlunda sociala utsträckning i Norge.

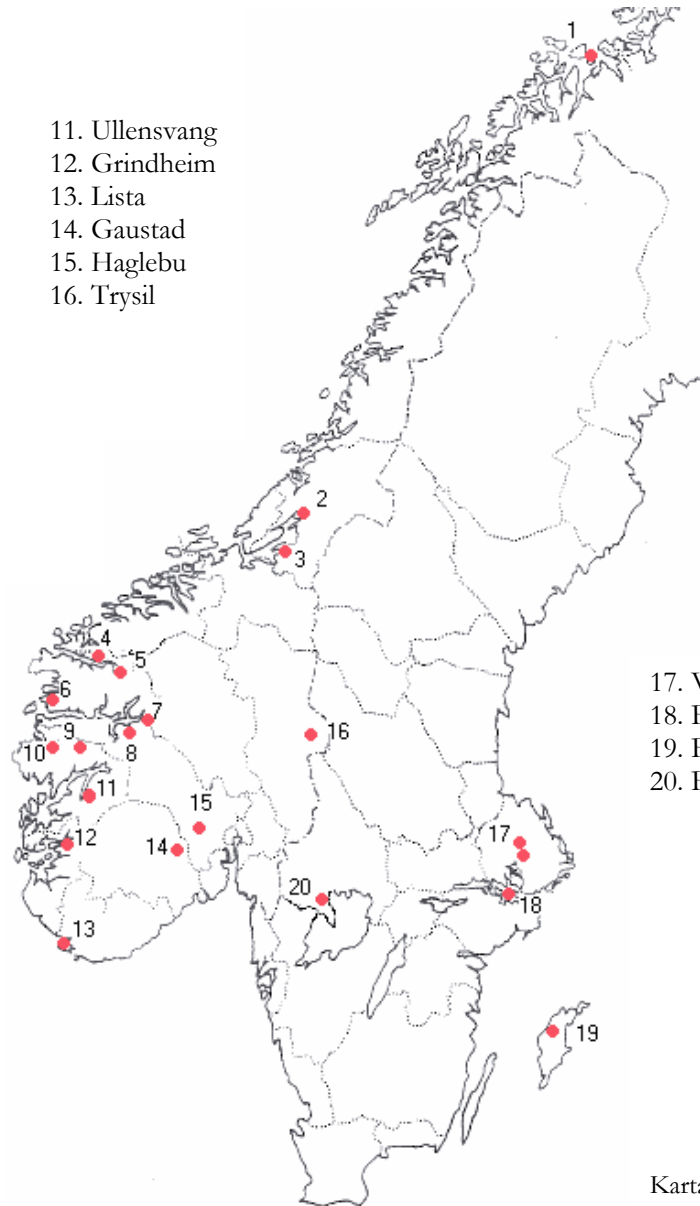

Fig.18. Metallgrepp på
svärdskniv från
Torgård i Södra
Trøndelag (Gjessing
1934:fig.9).

Översiktskarta för några av de platser som omnämns i text eller tabell

1. Karlsö
2. Hynne
3. Vernes
4. Stryn
5. Oppstryn
6. Myklebostad
7. Filefjell
8. Haldalsnosi
9. Voss
10. Dale

11. Ullensvang
12. Grindheim
13. Lista
14. Gaustad
15. Haglebu
16. Trysil

17. Vendel och Valsgärde
18. Birka
19. Bjärs
20. By

Karta hämtad från: Bildkompendium,
sten och bronsålder, 1994:72. Uppsala
Universitet, Inst. för arkeologi.

Kapitel V

Summary

Most research on the subject of the single edged swords were made during the 1920 and 30 when also most hypotheses were established. In his work from 1912 the Norwegian archaeologist Haakon Shetelig pointed out that a clear change of equipment occurred in the male graves of northern Europe sometime around 500 AD. The earlier Roman inspired weapon combination of a two-edged sword and two spears were now changed to one heavier spear and a large weapon-knife/single-edged sword. Single-edged swords also occurred earlier during the Iron Age but now they were of a different kind with a straight back. Shetelig was convinced that this change only occurred in northern France/Belgium and in western Norway. This opinion was later repudiated since the change occurred all over Europe. In Western Europe single-edged swords do not occur before after the Franks came into power around 400 AD. and in Scandinavia a hundred years later.

In his thesis from 1934 another Norwegian archaeologist, Gutorm Gjessing builds on the idea that the single-edged swords from the late Iron Age are a heritage from the Huns that invaded Eastern Europe during the Migration Period (400-500 AD.). To Eastern Scandinavia the swords came via the well proved trade routes with the East, something the details in their scabbards underline. The biggest concentration of single-edged swords in Sweden is found on the island of Gotland in the Baltic Sea. To Western Scandinavia the idea spread via Northern France/Belgium to Norway. The swords in Western Norway have a lot in common with those found in Great Britain, in France and Belgium.

Most of the swords in Finland and Sweden reminds of the earlier swords in Norway. In Sweden there are single-edged swords from the famous rich graves in Vendel- and Valsgärde in Uppland, the single-edged swords from the rest of the country are often neglected. Mostly because of the scabbards, rich in ornament in Vendel- and Valsgärde but hardly ever preserved in the rest of the country or in Norway.

Two major attempts to place the swords from the Vendel Period in different categories have been made, both Norwegian, by Oluf Rygh in 1885 and by Hans Gude Gudesen almost a century later. Ryghs classification use five different models, of which two are shorter weapon knives and two of the three real swords is of foreign origin. Gudesens classification contains seven models, all native. It's divided in two weapon knife types and five real swords. The swords from the Vendel period are found in three different length categories. The shorter ones were probably used both as a weapon and as a knife.

Otherwise the swords from the Vendel Period are very different in appearance, it's not until the Viking Age that the swords have a common model. The swords from the Viking Age are dealt with by Jan Petersen, single-edged swords are still common during the Early Viking Age but are slowly being replaced by the two-edged swords. During the Viking Age the single-edged swords have a guard and a pommel similar to those of the two-edged swords.

The weapon combinations in the graves presented in chapter III show the differences between Norwegian and Swedish graves. While the swords in Sweden almost entirely are found in rich graves often with horse equipment, the Norwegian ones are found in ordinary graves and often in remote high mountain graves.

The most common type of sword in Scandinavia during the Viking Age, the H-sword, named by Jan Petersen is only in Norway found with a single-edge. In Norway almost one fourth of the H-swords is single edged. This shows at how much more common and widely spread the single-edged swords were in Norway compared to Sweden.

My final conclusion in short is that the reason to why the single-edged swords ended up in such different archaeological and social contexts in Sweden compared to those in Norway is that different parts of Scandinavia probably got the swords from different parts of Western Europe.

Referenser

BMÅ: Bergen museums årbok

UOÅ: Universitetets oldsaksamlings årbok

Arbman, H., 1943. *Birka I. Die gräber*. Stockholm.

Arwidsson, G., 1980. Båtarna i Valsgärde. *Vendeltid*. Uppsala.

Cederlöf, O., 1951. *Vapnens historia. I sammandrag från antiken till 1800-talets slut*. Tredje upplagan, 2002. Stockholm.

Gaustad, F., 1966. Til bevepningens historie i nordisk folkvandringstid og merovingertid. *Viking XXX*. Oslo.

Gjessing, G., 1934. *Studier i Norsk merovingertid. Kronologi og oldsaksformer*. Oslo.

1979. Attila og det enegga sverdet. *UOÅ*. Oslo.

Grieg, S., 1923. *Merovingisk og Norsk. Eneggede sverd fra VII. og VIII. Aarhundrede*. Kristiania.

1928. *Vikingetiden i Norge*. Oslo.

1938. *Listas jernalder*. Oslo.

1947. Gjermundbufunnet. *Norske Oldfunn VIII*. Oslo.

Gudesen, H. G., 1980. *Merovingertiden i Øst-Norge, Kronologi, kulturmønster og tradisjonsforløp*. Oslo.

Gustafson, G., 1906. *Norges oldtid*. Mindesmærker og oldsager. Kristiania.

Hansson, A., 1997. Vikingar i fjällen. *Jämten 1997*. Ösresund.

1994. Jämtländska fjällgravar. *Fornvännen 89*. Stockholm.

Helgen, G., 1975. Fra de lange knivers tid. *Nicolay nr19*. Oslo.

Hougen, B., 1947. *Fra seter til gård*. Oslo.

- Lindqvist, S., 1938. Vendelfyndens innebörd. *Vendel i fynd och forntid: skrift med anledning av Vendelmonumentets tillkomst*. Uppsala.
- Lorange, A., 1889. *De yngre jernalders sverd*. Christiania.
- Lundström, A., 1980. Gravgåvorna Valsgärde. *Vendeltid*. Uppsala.
1980. Gravgåvorna Vendel. *Vendeltid*. Uppsala.
1980. Vendel och vendeltid. *Vendeltid*. Uppsala.
- Martens, I., 1969. Gravfeltet på By i Löten, Hedmark. *UOÅ* 1965-66. Oslo.
- Mikkelsen, E., 1973. Overgangen folkvandringstid, merovingertid i Norge. Funnkomplex og kronologi. *UOÅ* 1970-71. Oslo
- Nissen-Fett, E., 1947. Åkerfunnet. *BMÅ* 1945. Bergen.
- Nordin, F., 1891-1893. Fornlemningarna vid Bjers i Hejnum socken på Gotland. *Svenska fornminnesföreningens tidskrift* 8. Stockholm.
1906. *Graffältet vid Bjärs i Hejnum socken, Gotland*. Antiquarisktidsskrift för Sverige 15:3. Stockholm.
- Nygren, E., 1918. *Värmlandsforminnen*. Uppsala.
- Olsen, P., 1945. *Die Saxe von Valsgärde*. Uppsala.
- Orrling, C., 1995. *Vikingatidens ABC*. Red. Carin Orrling. Stockholm.
- Petersen, J., 1919. *De norske vikingesverd*. En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. Kristiania.
- Rygh, O., 1885. *Norske oldsager, ordnede og forklarede*. Første og anden afdeling. Christiania.
- Shetelig, H., 1909. Fortegnelse over de til Bergens museum i 1909 indkomne saker ældre end reformationen. *BMÅ* 1910. Bergen.
1912. *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergen.
1914. Et vaapen fund på höifjeldet. *Oldtiden* IV. Kristiania.
- 1916-17. *Nye jernaldersfund paa Vestlandet*. Bergen.
1938. En merovingerdolk fra Valdres. *BMÅ* 1937. Bergen.
- Skaar, F. C., 1943. Bruken av jernaldersverdene. *Viking* VII. Oslo.

- Skjöldsvold, A., 1969. En fangstmansgrav i Trysil-fjellene. *Viking* XXXIII. Oslo.
1979. Refleksjoner omkring jernaldersgravene i sydnorske fjellströk. *Viking* XLIII. 1980. Oslo.
- Solberg, B., 2000. *Jernalderen i Norge*. Ca. 500f.Kr-1030e.Kr. Oslo.
- Thorén, P., 1997. *Grisskogen. En vendel- och vikingatida gravfält i Ovensjö socken, RAÄ 33, Gästrikland*. Gävle.
- Thunmark-Nylén, L., 1995. *Die Wikingerzeit Gotlands I. Abbildungen der grabfunde*. Stockholm.